

УСТОЙЧИВО ПЛАНИРАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ПЛАНИНСКИТЕ КУРОРТИ В БЪЛГАРИЯ

Еленита Великова

SUSTAINABLE PLANNING AND DEVELOPMENT OF THE MOUNTAIN RESORTS IN BULGARIA

Elenita Velikova

Abstract: *Spatial planning of mountain regions in Bulgaria requires close cooperation between the public and private sectors, the local population and the natural environment to achieve sustainable development. It, in turn, requires the cooperation and multi-sectoral involvement of stakeholders. Traditional processes and models of tourism planning and development are already exhausted, which is why they need to be rethought. We will consider the problems of tourism development and planning in mountain resorts in Bulgaria, which will allow us to analyse the theoretical and practical possibilities for achieving sustainable development. Emphasis is placed on the concept of sustainable development, the state of tourism in selected mountain resorts in Bulgaria, the development of a model for their sustainable development, and the trends for the sector after overcoming the crisis with COVID-19.*

Key words: sustainable planning and development, mountain resorts, model for sustainable year-round development, alliances between the private and public sector.

Увод

Туризмът заема важно място в икономиката на ЕС. Според ЕК той е третата по големина социално-икономическа дейност в ЕС (след търговията и строителството) и въздейства положително върху икономическия растеж и заетостта. Освен това допринася за развитието на европейските региони. Когато се развива устойчиво, допринася за запазването и подобряването на културното и природно наследство. Ето защо развитието му е желано от европейските страни, в т.ч. и в България.

Още от възникването си туризмът е изправен пред редица предизвикателства, чието преодоляване е на дневен ред и в настоящата ситуация. Възникването на непредвидени ситуации, като вирусни епидемии и терористични заплахи се отразява неминуемо върху сектора. Стремешът е към постигане на устойчиво развитие на основата на минимално нарушаване на правото на идните поколения за достъп и ползване на едни и същи ресурси.

Въпреки че опасността от Корона вирус ще се отрази значително върху туристическата индустрия, в настоящата публикация ще съсредоточим вниманието върху възможностите за устойчиво планиране на планинските курорти в България. Наличието на изследвания върху проблематиката не е предпоставка за намирането на адекватни решения, а постигането на устойчиво развитие в повечето случаи е невъз-

можно и голяма част от курортите в страната се развиват хаотично, без стратегия и план за бъдещето. Според нас традиционните модели и процеси на планиране на територията за целите на туризма са изчерпали своята приложимост, поради което е необходимо да бъдат преосмислени.

Диверсификацията на формите на предприемаческо сътрудничество, вертикалното разпадане на големи бизнес групи, заедно с разширяване на аутсорсинга на производствени и технологични процеси и консолидиране на активите на специализирани доставчици се дължат на необходимостта да се гарантира допълването на технологичните компетенции като ключово условие за формиране на конкурентни предимства на съвременните кооперативни бизнес модели. (Mironova, N., Dimitrov, N., Tsenkov, Y., 2019)

Търсенето на нови модели на предлагане в туризма ще придобие особена стойност след преодоляването на настоящата криза. Много от проблемите могат да бъдат предотвратени, в случай че бъдат заложили още с етапа на планирането. Устойчивото планиране ще допринесе за устойчиво развитие на курортите, което е основна цел на развитието на обществото след конференцията в Рио през 1992 г.

Обект на изследване в статията са планинските курорти в България, а **предмет на изследване** е тяхното устойчиво планиране въз основа на изграждането на тясно сътрудничество меж-

ду частния и публични сектор в туризма. Според нас възможна форма на такова сътрудничество е посредством изграждането на алианс, при който заинтересованите страни запазват своята независимост, а се обединяват за постигането на предварително поставена цел.

В съвременните условия, за да може да се постигне устойчивост, е необходимо **реконцептуализация на туристическото планиране и развитие и възприемането му като процес**. В рамките на този процес многобройните заинтересовани страни, в лицето на местните жители, общината, туристическата индустрия и околната среда, трябва да се стремят да постигнат заедно общите цели. Систематичното и интегративно стратегическо планиране, основано на съвместно сътрудничество, би могло да се превърне в основа за изграждане на визия, определяне на цели и устойчиво управление на туризма.

Целта ни е да разработим модел, въз основа на който планинските територии да могат да се развиват устойчиво, като преодоляват проблемите, свързани с глобалното затопляне, епидемичните събития, сезонните и климатичните влияния и териториалните ограничения. В тази връзка ще анализираме концепцията за устойчивото развитие, състоянието на избрани планински курорти в България, ще предложим модел за устойчиво планиране на дестинациите и ще очертаем тенденциите в развитието на сектора след Ковид-19.

Постановка на проблема и литературен обзор

Туризмът е изключително важен двигател за икономиката на България, със значителен принос към брутния вътрешен продукт (БВП) и заетостта в страната. Според Световния съвет за пътувания и туризъм приносят на туризма към БВП е 11.7 % от икономиката, в сектора са ангажирани 346 800 работни места (11% от заетостта), реализирани са 8 370.3 млн. лв. от пътувания, което представлява 12.3 % от общия износ на страната. (WTTC 2019)

Туризмът в България заема значителен дял от брутния вътрешен продукт, а най-развит е летният рекреативен туризъм, практикуван по българското Черноморско крайбрежие. Втори по значимост е зимният туризъм, който също е изправен пред сериозна заплаха след глобалното затопляне на климата и предизвикателствата на днешния ден. Наличните планински туристи-

чески курорти в България рискуват да изгубят традиционния си облик на ски дестинации, което изисква преосмисляне на продуктовата им концепция въз основа на наличния ресурсен потенциал и потребителските предпочитания.

Концепцията за устойчиво развитие

Устойчивото развитие на туризма и устойчивият туризъм са термини, които все още не са намерили еднозначно определение в специализираната литература. Понятието „устойчиво развитие“ придобива всеобщо значение след публикуването на доклада „Нашето общо бъдеще“ от Световната организация за околната среда и развитието (1988г.). От тогава опитите за дефиниране на понятията се концентрират в няколко основни направления.

Устойчивостта трябва да се разбира като способност на системите /екологични, икономически и социални/ да компенсират възникващи колебания и дисбаланси. (Банабакова & Йонова, 2007, с. 366) По-широкото разбиране на концепцията за устойчиво развитие съчетава в себе си редица етични норми като благосъстояние, хуманно отношение и разпределение на благата, признавайки ограничените възможности на природата да регенерира посегателствата и нарушенията от човешката дейност.

Най-общо устойчивостта се свързва със способността за запазване на определено поведение на системата, при съчетаното въздействие върху нея от страна на вътрешната и външната среда (Караджова, 2005, с. 403). Устойчивото развитие е всеобща цел на ЕС, в това число и на нашата страна. Устойчивото развитие трябва да обхване всички сектори от икономиката и не е изолирано явление само в границите на определена страна.

Устойчивото развитие на туризма изисква управление не само на човешки, физически и финансов капитал, но също и на екологични активи, които не са заменими, не са и неограничени, и без които приложението на останалите би изгубило смисъла си. Устойчивият туризъм трябва да се стреми да използва природните ресурси по начин, който задоволява човешките нужди, като същевременно запазва естествения баланс в околната среда. Тези потребности трябва да могат да бъдат задоволявани и в бъдеще. *Устойчивият туризъм се развива на основата на хармонията между ползването и опазването на ресурсите чрез интегрирането на местната общност. Във всички определения за устойчиво развитие и устойчив туризъм*

централно място заема въпросът за запазване на екологичното равновесие.

Устойчивият туризъм не е конкретен вид туризъм, а начин за управление на туризма въобще. За отправна точка в нашите анализи приемаме дадената от Световната организация по туризъм (UNWTO) дефиниция за устойчив туризъм: Туризмът е такъв, когато управлява всички ресурси по начин, при който икономическите, социалните и естетическите потребности могат да бъдат удовлетворени, като същевременно се поддържа културната цялост, екологичността, биологичното разнообразие и системите за поддържане на живота. (UNWTO 2018) В началото на възникване на концепцията за устойчивото развитие погрешно като такива видове туризъм се разглеждат екологичният, алтернативният, мекият, зеленият и т.н. Идеята от 21 век е всички видове туризъм да бъдат устойчиви.

Според Световната организация по туризъм (2004 г.) основните параметри на устойчивия туризъм, неговото прилагане и управление, са приложими за всички форми на туризъм и всички видове дестинации, включително масовия туризъм и различните сегменти на туристическите ниши. **Принципите на устойчивостта се отнасят до икономическото, социално-културното и екологичното въздействие на туризма и до установяване на подходящ баланс между тези три измерения, за да се гарантира дългосрочна устойчивост.** По този начин устойчивият туризъм би трябвало:

- Да реализира оптималното използване на ресурсите на околната среда, което представлява ключов елемент в развитието на туризма, поддържайки екологичното равновесие и спомагайки за съхраняване на природното наследство и на биоразнообразието.

- Да уважава социално-културна идентичност на приемащите общности, да опазва културното наследство, традиционните ценности и да допринася за межкултурното разбирателство и толерантност.

- Да осигури устойчиви за дълъг период от време дейности, които да носят социално-икономически ползи, справедливо разпределени между всички участници, включително и стабилна база за наемане, възможности за печалба и социални услуги за приемащата общност, подпомагайки изкореняването на бедността. (COT 2004)

В резултат от гореизложеното можем да

обобщим, че в повечето източници устойчивото развитие се разглежда като концепция, която се основава на взаимодействието между природосъобразността, социалната поносимост и икономическата ефективност. Според нас обаче е необходимо да бъде добавен още един елемент, без чиято подкрепа посочените три компонента не могат да бъдат постигнати. Това е институционалната среда. Именно върху сътрудничеството между публичния и частния сектор ще се гради бъдещето устойчиво развитие на туризма.

Анализ на планинския туристически продукт в България

Корените на туризма в България са положени още в края на 19-ти век с изграждането на плажовете и свързаните с тях съоръжения в района на Варна, създаването на планинския курорт Боровец и основаването на Българския туристически съюз. Международният туризъм бележи оживление през 60-те години на миналия век, когато България се появява на международния пазар като типична дестинация, предлагаща слънце, пясък и море. (Воденска & Гьослинг, 2017, с. 11) В продължение на годините туризмът заема все по-важна съставна част от българската икономика.

Развитието на модерния, глобален туризъм, навлизането на новите технологии, даващи възможности за виртуално пътуване и появата на нови и уникални в същността си дестинации оказват влияние върху общата култура на личността, съдействат за формирането на естетическото отношение, усет, вкус към красивото и целесъобразното и едновременно с това се явява едно от новите направления в конкурентната борба за привличането на колкото се може повече посетители. Планирането и изграждането на съвременните туристически дестинации изисква акцент върху иновациите в много голяма степен и следенето на актуалните и значими тенденции в индустрията.

Българските планини като морфологични структури покриват около 48% от територията на страната (Михайлов, 1989, с. 12), а планинските райони над 600 м заемат около 28% от нейната територия. На територията на планинските масиви са формирани три национални парка – Пирин, Централен Балкан и Рила (Христова, 2018, с. 11). Средните и високите планини (над 1000 м) представляват около 12,5% от българската територия. В основните планини на територията на страната – Рила, Пирин, Витоша и

Западни Родопи районите с надморска височина над 1000 m представляват между 60 и 70% от тях (Еврев, 1987). Благодарение на големия им териториален обхват планинските райони са основният „териториален резерв“ за разширяване на туристическото усвояване в природна среда след морското крайбрежие. Площта им според по-широките варианти е около 10 пъти по-голяма от площта на Черноморските общини, а туристическият им капацитет е с 50% по-голям от този на Черноморското крайбрежие (Еврев, 1999). Наличието на този значителен ресурс е предпоставка за развитието и предлагането на много и разнообразни видове туризъм, които могат да се практикуват там.

В сравнение с морското крайбрежие друго важно предимство на планинските райони е възможността за целогодишно (или най-малкото двусезонно) използване. Сезонността е призната като един от основните проблеми на туризма в България. През последните години над 40% от нощувките се реализират само през два месеца (юли и август) и около 70% през четири месеца (юни-септември). Същевременно продължителността на сезона с благоприятни климатични условия в планинските територии е 8-9 месеца в годината. (Маринов & Асенова, 2016, с. 14-15) Въпреки това в страната има ясно изразена сезонност, свързана с морския туризъм и все още не може да се очертае по-силен зимен сезон със значителна посещаемост. **Преодоляването на сезонността според нас също е стъпка в устойчивото планиране на дестинациите ни.**

Планините в България предоставят отлични условия за туризъм. Въпреки това в страната функционират малко туристически курорти, които да се радват на международно туристическо търсене. Най-известните зимни курорти в страната са Банско, Боровец и Пампорово. Ще направим кратък преглед на някои по-известни планински туристически места у нас.

Банско е най-известният ни в международно отношение ски курорт у нас. В общината са налице 75 км ски трасета, като 35% са за начинаещи, 45% – за напреднали и 25% - за опитни скиори и сноубордисти. За 80% от трасетата са осигурени машини за изкуствен сняг, функционират още кабинкова въжена линия, седалкови лифтове, ски-влекове, включително и за деца. През последните години Банско се утвърди като един от най-известните ни ски курорти, въпреки че в общината се опитват да развият цело-

дишен туризъм. Налице са много културни забележителности и се предлагат много организирани събития. Основният сезон е зимният – от декември до април. Налице е и по-слаб летен сезон през юли и август.

Не много далече от Банско се намира град Добринище. Той е със статут на зимен и балнеолечебен курорт и е естествен изходен пункт за много маршрути в Пирин. Наличието на минерални извори в околността е предпоставка за изграждане на плувен комплекс с голям басейн с топла минерална вода и два други по-малки басейна за детско къпане и спортуване. Градът е обявен за балнеоложки курорт заради наличието на 17 минерални извора с температура от 30-43°. Добринище предлага чудесни възможности както за зимен, така и за летен туризъм. На 11 км от града се намира хижа „Гоце Делчев“ (1412 м.) от където има седалков лифт до хижа „Безбог“ (2236 м.). Туристически пътеки водят до Тевно езеро, Попово езеро и връх Безбог. Има ски писта от хижа „Безбог“ до хижа „Гоце Делчев“.

Пампорово също е един от утвърдените курорти за ски туризъм у нас, поради което туристическият поток е основно през зимата. Ски пистите започват от връх Снежанка и са с надморска височина от 1400 до 1900 м. В околностите на курорта са налице множество културни ресурси, което е предпоставка за посещението му и през летните месеци. Връх Снежанка е включен в списъка на Стоте национални туристически обекта на Българския туристически съюз.

Боровец е най-старият, а до 2009 г. и най-големият и значим български планински курорт в страната. Разположен е в северните склонове на Рила, на 1300 метра надморска височина. От възникването си до втората половина на 20 век курортът се разраства, строят се хотели в алпийски стил, ски съоръжения и постепенно Боровец се превръща в модерен зимен курорт. Той привлича туристите с близостта си до столицата (само на 70 километра от София) и климат с прохладно лято и снежна зима. В ски зоната на Боровец има 24 писти с обща дължина над 58 км, трасета за ски бягане, съоръжения за биатлон, условия за нощно каране и детски зимен парк, 12 лифта и ски влекове. Ски сезонът в Боровец продължава от средата на декември до април. В курорта се предлагат уроци по ски и сноуборд, както групови, така и индивидуални. През топлите месеци има условия за спорт за велосипедистите. На тяхно разположение е ве-

лопарк с над 20 км маркирани трасета с различни нива на трудност.

В непосредствена близост до София се намира природен парк Витоша, който е първият създаден на Балканския полуостров, обявен през 1934 г. На територията на парка са обособени и два резервата – Бистришко и Торфено бранище. В планината са изградени 14 ски писти с различна трудност, трасе за ски бягане, един кабинков и четири седалкови лифтове, пет стационарни и два детски ски-влека. Обособени са два ски центъра – Алеко и Коняръника-Ветровала. На писта Лалето-1 има възможност за нощно каране от 18:30 до 22:00 часа.

Чепеларе е следващият по-малко известен ски курорт в България. В непосредствена близост до Чепеларе се намира ски зоната Мечи чал, в която е най-дългата писта за алпийски ски в България. През периода 2007-2009 г. са направени значителни инвестиции. Налице са 7 маркирани ски писти и 5 ски пътя, разположени в подножието на връх Мечи чал на височина до 1970 м., с различна степен на трудност. Най-дългата писта е с дължина 5292 м. Функционира и 4-седалков лифт с капацитет 200 човека на час. (Министерство на туризма)

В страната са познати и други по-малко известни в международен мащаб туристически места в планинските територии, които са с потенциал за развитие на разнообразни видове туризъм. Значението им на този етап е по-скоро на местно равнище, като посещаемостта се свързва с крайно седмичен отдых или краткотрайни почивки до 2-3 дни. От друга страна, курортната туристическа функция се развива в много бъл-

гарски градове и села поради запазената рекреационна, архитектурна, културна и историческа стойност в тях.

Методология на изследване

В проучването ни са включени планинските туристически територии в България с възможност за предлагане и практикуване на туризъм. Приложен е експертен анализ въз основа на наличните данни, наблюдение и личен опит. Методите на изследване се основават на общи научни принципи и основни постижения на икономическата теория, глобалната регионалистика и моделиране на икономическите процеси, които се осъществяват в сферата на научноизследователската и туристическата дейност. В методологичната основа на изследването са заложили методите на абстракцията, диалектиката, логиката, структурния и системния подход за анализ, експертното проучване и моделирането.

От изброените курорти само три развиват международен туризъм, основан предимно на зимния ски туризъм. Това са Банско, Боровец и Пампорово. От тях Националният статистически институт следи за туристическите флукутации само в Боровец и Пампорово, тъй като Банско е община и не е със статут на туристически курорт. От таблица 1 се вижда, че зимните курорти Боровец и Пампорово значително изостават след морските Златни пясъци и Слънчев бряг по показателите, определящи туристическото развитие. Това показва значителен потенциал за разрастване и увеличаване на посещаемостта в планинските туристически курорти.

Табл. 1.

Дейност на курортните комплекси през 2019 г.

Курорти	Легла - брой	Реализирани нощувки	Пренощували лица	Приходи от нощувки в левове
Златни пясъци	43 177	3 721 538	713 440	230 463 752
Слънчев бряг	64 050	9 057 115	5 263 967	313 364 278
Боровец	4 590	1 438 207	207 084	26 934 536
Пампорово	6 139	1 492 764	463 431	22 566 464

Източник: НСИ (2019)

За периода декември 2018 г. – март 2019 г., т.е. зимният туристически сезон, общият брой туристически посещения на чужденци в България е 1 631 318. Спадът спрямо периода декември 2017 г. – март 2018 г. е 1,3%. Зимният сезон през 2017/2018 г. е най-силният отчетен период след 2003/2004 г. (Министерство на туризма). Въпреки това привлечените туристи и реализираните нощувки са на ниско равнище. Налице е потенциал както за увеличаване на нощувките през зимния период, така и за формиране на втори, макар и по-слаб летен сезон, а защо не и за **равномерна и устойчива целогодишна заетост**. Засега само в Банско се наблюдават признаци за формиране на втори по-слаб летен сезон, който да осигури допълнителна заетост на туристическата база.

Увеличение има при посещенията с цел почивка и ваканция, като са реализирани 875 945 посещения и ръст от 3,8%. Посещенията с цел гостуване са 124 078, като те намаляват с 11,9%. Посещенията с цел бизнес туризъм са 418 175, като те се увеличават с 3,2%. Посещенията с други туристически цели са 213 120. Посещенията с цел почивка и ваканция формират 53,7% от всички туристически посещения. (Министерство на туризма) Бурното нарастване на различните икономически измерители на туристическата индустрия е двигател за силен инвестиционен интерес в сектора и бум в строителството на хотелска инфраструктура. (Стефанов, 2016, с. 232-238) Безпрецедентното нарастване на пътуванията в България е възможност за пренасочване на туристопотоците към желаните за развитие курорти.

Посочените данни сочат, че предпочитан вид туризъм остава рекреативният, което означава, че там е налице резерв за увеличаване на търсенето на планинските туристически курорти. В рамките на утвърдените ваканционни пакети могат да се търсят допълнителни възможности за удължаване на престоя или за предизвикване на повторна почивка през друго време на годината. Това обаче не е единствената възможност за увеличаване на туристическото търсене.

Резултати и визия за развитие

Страната ни има потенциал да развива целогодишни видове туризъм като културен и спа туризъм, но все още сме конкурентоспособни само с морския и донякъде със зимния туризъм. Превръщането на планинските ни курорти в це-

логодишни, устойчиви дестинации изисква усилията на всички заинтересовани страни и максималното използване на наличния потенциал по един разумен и природосъобразен начин. **Според нас за постигането на трите основни стълба на устойчивото планиране е необходимо тясното сътрудничество между частния и публичния сектор в лицето на институциите и държавната власт.** По този начин ще се увеличи конкурентоспособността на българския туризъм, ефективността на туристическите компании и ще се подобри заетостта и заплащането в сектора. Това, от своя страна, ще подкрепи държавната политика в сферата на туризма и успешното развитие на бизнеса.

Туристическата индустрия на България е силно зависима от метеорологичните условия и е изключително сезонна. Особено уязвими са двата най-развити вида туризъм – дъждовното лято ще засегне плажния туризъм и нивото на заетост на легловата база в морските курорти, докато липсата на сняг може да окаже сериозен отрицателен ефект върху приходите от ски туризма (Воденска & Гьослинг, 2017, с. 18). Експерти посочват, че резултатите от глобалното затопляне са в резултат от замърсяванията (Богомилова, 2017). Въпреки че в настоящата ситуация те бяха значително намалени, риск все още съществува в много голяма степен. През последните години повечето градове в Западна Европа ясно заявиха своята решимост да намалят отрицателното си влияние върху околната среда, като се присъединят към инициативата на Европейската комисия, стартирана през януари 2008 г., която изисква управляващите власти в градовете да се ангажират с намаляването на въглеродните емисии с 20% до 2020. (Tzvetkova, 2019, р. 1). Предприетите мерки вече дават резултат, но прогнозите за зимния туристически сезон не са особено обнадеждаващи. Затова в България е от изключителна важност обмислянето на стратегии за преодоляване на сезонността в планините. Голяма част от тези стратегии според нас трябва да бъдат насочени към препозициониране на основното туристическо предлагане от зимен туризъм към други атрактивни за потребителите туристически пакети. Това важи в особена сила за нископланинските територии, където пораженията от промяна на климата се очаква да бъдат в най-голяма степен.

Значително конкурентно предимство на планинските дестинации е възможността им да

предлагат широка гама от услуги. През **зимния туристически сезон**, туристите в планинските дестинации могат да се насладят на зимни спортове и дейности като: ски, сноуборд, моторни шейни, хокей, кънки на лед и др. През летния туристически сезон в планините, туристите могат да практикуват рафтинг, каяк, скално катерене, планинско колоездене, бърджо скокове, парапланеризъм, бране на билки и горски плодове и др. Всички тези планински дейности привличат туристи от цял свят. В същото време, планинският туризъм и свързаните с него планински дейности в много голяма степен зависят от времето и местния климат както в туристическата, така и в изпращащата дестинация.

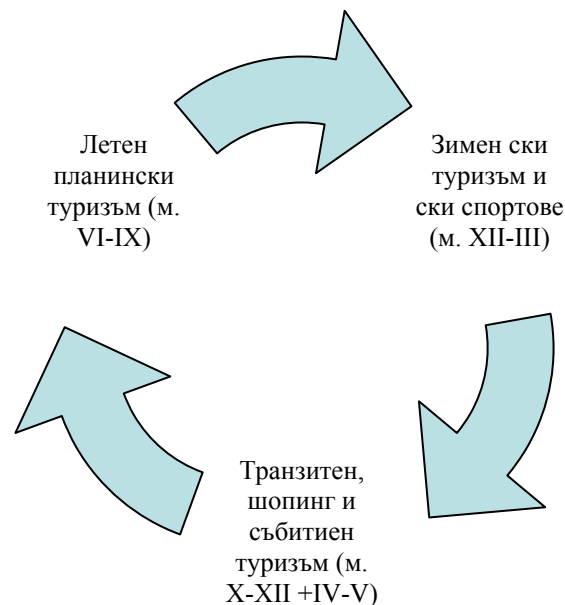
Прогнозите за климата на България са за непрекъснат спад в зимните снеговалежи и по-ранно топене на снеговете. Валежите от дъжд могат да окажат отрицателен ефект върху качеството на снега и възприятостта на почиващите. Това ще има значителни негативни последици за **ски курортите**, особено тези в по-ниските планински пояси. (Воденска & Гъослинг, 2017, с. 11-17). Ако промените с глобалното затопляне се очаква да въздействат благоприятно върху летния сезон, то за зимния прогнозите на са толкова обнадеждаващи.

Стратегиите, които са характерни за преодоляване на сезонността в туристическите дестинации, се пораждат главно от географското местоположение и ефектите, свързани с климата (т.е. сезонните промени във времето). Възможността за удължаване на туристическия сезон или за въвеждане на втори сезон до голяма степен зависи от местоположението и конкурентоспособността на дестинацията. Например отдалечените и периферни райони могат да срещнат трудности, когато се опитват да разработят подобен туристически продукт.

Въпреки че сезонността никога няма да бъде напълно премахната, има много начини да се изравнят върховете и най-ниски периоди на туристическите посещения през годината. Положителните ефекти от усилията за намаляването им са налице в някои туристически дестинации, благодарение на приложените стратегии и на бързия растеж на туризма през последните четири-пет години, като всички усилия са насочени към пренасочване на туристическите посещения към спокойните периоди на годината, т.е. в извън пиковия сезон.

Според нас за осигуряване на устойчиво пла-

ниране на планинските курорти в България може да бъде приложен следният модел за развитие (фиг. 1).

Фиг. 1. Модел за устойчиво развитие на планинските курорти в България

Източник: авторова разработка

За гарантирането на настоящия модел са необходими координация и кооперация на усилията на публичния и частния сектор за целенасочено развитие на следните видове туризъм:

- **Зимен ски туризъм и ски спортове (през месеците от декември до март)** – наличен в момента и предоставян предимно въз основа на частния сектор. Публичният сектор участва чрез отдаването под концесия на ски пистите. Възможно е обогатяване на предлагането чрез спа и уелнес пакети и културни изживявания;

- **Транзитен, шопинг и събитийен туризъм (през октомври-ноември и април-май)** – именно тук е налице потенциал за значително увеличаване на туристическите посещения и приходи. Географското местоположение на България ѝ гарантира значителен транзитен поток през всички сезони на годината. Според НСИ през 2019 г. 4 930 515 туристи са посетили България с цел на посещенията „гости или транзит“. Това е значителен резерв, който все още не е обхванат от туристическата индустрия – не се реализират нощувки в лицензираните средства за подслон и места за настаняване. Според нас тук е възможно приложението на стратегия за

стимулиране на престоя на транзитните туристи чрез увеличаване и популяризиране на възможностите за шопинг и организацията на събития. Тези видове туризъм са много слабо развити или напълно липсват. Ето защо е необходима ясна стратегия и тясно сътрудничество на всички заинтересовани страни на всяко равнище;

- **Летен планински туризъм (от юни до септември)** – слабо развит. Увеличаването на посещенията може да се стимулира чрез развитието на дейности на открито, събития, спа и уелнес предложения и посещения на културни забележителности – дейности, които ще придобият особена популярност след преодоляването на пандемията. Тук отново е необходима ясна стратегия и тясно сътрудничество на всички заинтересовани страни с цел стимулирането на посещенията на планините през летните месеци. Разнообразяването на престоя и увеличаването на дейностите, свързани с превенция на здравословното състояние, като например спа и уелнес офертите и спортните предложения, крият сериозен потенциал за нарастване на почивките през лятото. В тази връзка целенасочено използване на нашите минерални ресурси, които също са значителни в планинските територии, също се нуждае от сериозни инвестиции, популяризиране на възможностите и изграждането на стратегия за включването им туристическия оборот.

Посочените опции ще подобрят предлагането в нашите планински курорти, които в значителна степен надвишават като територия тези за предлагане на морски туризъм. Тясното сътрудничество на общините с частния сектор може да се постигне чрез изграждането на **алианси**. Това е форма на сътрудничество, която позволява запазването на самостоятелност между отделните участници и кооперирането им за постигането на определена цел. (Великова, 2012) След реализацията на целта алиансът може да прекрати съществуването си или да изгради нова стратегия за действие. Реализирането на настоящия модел ще осигури значително конкурентно предимство на българския планински туризъм и ще му помогне да се утвърди в още по-голяма степен на международната сцена.

От значение за бъдещото развитие на туризма в България е и съблюдаването на **тенденциите, които ще доминират туристическите пътувания след преодоляването на кризата с Ковид-19**. Считаме, че комбинацията им със

стратегии за осигуряване на устойчиво развитие е гаранция за бъдещ просперитет. Според нас те могат да бъдат обобщени до следното:

- *Туристите ще избягват посещенията на големите хотели, „all-inclusive“ курортите и шумните масови курорти.* Това ще даде „глътка въздух“ на малките туристически формации. Според нас подобни места ще се избягват не поради невъзможността им за поддържане на висока хигиена в тях, а заради струпването на повече хора. В краткосрочен период това ще бъде основният психологически ефект от въздействието на епидемиологичните мерки. Все повече ще се търсят малки места за настаняване, притежаващи „зелени“ сертификати. Услугата „all-inclusive“ отдавна е подложена на критики от поддръжниците на устойчивото развитие поради изхвърлянето на големи количества храна, предлагането ѝ от общи блок-маси и ограничаването на достъпа на местното население до предимствата от туризма;

- *В концепциите за устойчиво развитие на туристическите курорти се залага на утвърждаването на екологични видове транспорт.* Екологичното самосъзнание предполага предпочитание към влака пред личния автомобил и автобуса. Железопътният транспорт е евтин, екологичен, но не много удобен. В България е налице необходимост от подобряване на транспортната инфраструктура в това отношение и увеличаване на използваемостта му. За целта отново са необходими целенасочени усилия от всички заинтересовани страни;

- *В голяма степен ще се наложат дейностите на открито – разходки, спортове на открито, скално катерене, походи и др.* В това отношение планините предлагат отлични възможности. Личната отговорност и самосъзнание след кризата ще утвърдят все повече моделите на живот, стремящи се към здравословен и природосъобразен начин на съществуване. Това означава, че ще се търсят много спортни дейности и „полезни“ храни;

- *Технологиите и иновации също съдействат за устойчивото развитие на туристическите дестинации.* Увеличаването на възможностите за използване на електрическите превозни средства, включително и чрез рент-а-кар е само един пример в тази насока. Съвременната туристическа среда се нуждае от нови технологични решения, които да я подкрепят;

- *Епидемиологичните мерки ще утвърдят*

басейните като предпочитана и търсена форма за спорт, лечение и рекреация след кризата с Ковид-19. В това отношение цялата територия на страната притежава неоспоримо конкурентно предимство – наличие на над 550 находища на минерални извори и пелоидни ресурси с изключително широк спектър на профилактика и лечение. С малки инвестиции и целенасочена политика този ресурс може да бъде използван по ефективен начин;

- Корпоративната социална отговорност ще се утвърди чрез търсенето на „eco-friendly“ туристически компании. Ще се утвърдят нови модели на туристическо настаняване и изхранване, осигуряващи в по-голяма степен самостоятелност и изолираност.

Тези тенденции също могат в значителна степен да бъдат подкрепени чрез създаването на посочения по-рано алианс между частния и публичния сектор. Според нас дори новите потребителски изисквания неминуемо ще наложат това сътрудничество в отговор на новите социално-икономически потребности.

Заклучение

В България са налице възможности за практикуване на много други видове туризъм освен летния морски и зимния ски туризъм. Разполагаме с множество минерални извори и стотици културни ресурси. Стратегиите за развитие на туристическите продукти трябва да бъдат разработени в контекста на цялостната стратегия за устойчиво развитие на дестинацията, така че новите продукти да се допълват и подкрепят взаимно.

Възможностите за превръщане на българските планински региони в устойчиви дестинации за посещение през всички сезони са добри. Развитието на по-непопулярните специализирани видове туризъм, в т.ч. и събитийния туризъм е слабо ограничено, предимно от недостига на информация. Удачно би било да се търсят варианти за организиране на различни събития за изграждане на визия на планинските ни региони като дестинации за „немасов“ туризъм.

Литература

Банабакова, В., И. Йонова (2007) Устойчивото развитие и проблемите на българския туризъм. *Управление и устойчиво развитие 1/2007(16)*. 366-375.

(Banabakova, V., I. Ionova (2007) Ustoichivoto

razvitie i problemite na bulgarskiya turizum. *Upravlenie i ustoichivo razvitie 1/2007(16)*. 366-375.)

Богомилова, Е. (2017) *Управление на извънредните ситуации (природни бедствия и екологични катастрофи), Част I*. София: ИК-УНСС, София.

(Bogomilova, E. (2017) *Upravlenie na izvunrednite situatsii (prirodni bedstviya i ekologichni katastrofi), Chast I*. Sofiya: IK-UNSS, Sofiya.)

Великова, Е. (2012) *Стратегически алианси в туризма*. София: Авангард Прима.

(Velikova, E. (2012) *Strategicheski aliansi v turizma*. Sofiya: Avangard Prima.)

Воденска, М., Щ. Гьослинг и кол. (2017) Консултантски услуги по Национална стратегия и План за действие за адаптация към изменението на климата *Секторна оценка за сектор „Туризм“* [Online]. Available from: www.eufunds.bg (accessed March 2020).

(Vodenska, M., S. Gosling i kol. (2017) *Konsultantski uslugi po Natsionalna strategiya i Plan za deistvie za adaptatsiya kum izmenenieto na klimata Sektorna otsenka za sektor „Turizum“* [Online]. Available from: www.eufunds.bg (accessed March 2020).

Еврев, П. (1987) *Планински курорти*. София: „Техника“.

(Evrev, P. (1987) *Planinski kurorti*. Sofiya: „Tekhnika“).

Еврев, П. (1999) *Териториално-устройствено планиране на отдиha и туризma*. София: СУ „Кл. Охридски“.

(Evrev, P. (1999) *Teritorialno-ustroistveno planirane na otdiha i turizma*. Sofiya: SU „Kl. Okhridski“).

Караджова, Зл. (2005) Концепцията за управление на тоталното качество като основа за устойчиво развитие на отрасъл „Туризм“. *Сп. Управление и устойчиво развитие 1-2/2005 (12)*. 403-406.

(Karadzhova, Zl. (2005) *Kontseptsiyata za upravlenie na totalното kachestvo kato osnova za ustoichivo razvitie na otrasul „Turizum“*. *Sp. Upravlenie i ustoichivo razvitie 1-2/2005 (12)*. 403-406).

Маринов, В, М. Асенова (2016) Предизвикателства пред устойчивото развитие на туризма в планинските райони на България, *Втора международна научна и бизнес конференция „Устойчиво регионално развитие на България“*.

София: СУ „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет, с. 14-28.

(Marinov, V, M. Asenova (2016) *Predizvikatelstva pred ustoichivoto razvitiye na turizma v planinskite raioni na Bŭlgariya, Vtora mezhdunarodna nauchna i biznes konferentsiya „Ustoichivo regionalno razvitiye na Bŭlgariya“*, Sofiya: SU „Sv. Kliment Okhridski“, Geologo-geografski fakultet, s. 14-28).

Министерство на туризма. [Online].

(Ministerstvo na turizma. [Online]).

Михайлов, Ц. (1989) Морфология и морфометрия на планинските области. В: *Планините в България. Том 1, Природа и ресурси*. София: Издателство на БАН, с. 12-18.

(Mikhailov, Ts. (1989) *Morfografiya i morfometriya na planinskite oblasti. V: Prirodniyat i ikonomicheskiyat potentsial na planinite v Bŭlgariya. Tom 1, Priroda i resursi*. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, s. 12-18).

Национален статистически институт. [Online].

(Natsionalen statisticheski institut. [Online]).

SOT 2004 *Naruchnik Dobri Praktiki za Us-toichivo Razvitiye v Turizma* [Online]. Available from: <https://eurekainstitute.eu/tourist/images/Inf-materials/Narachnik.pdf> (accessed March 2020).

(SOT 2004 *Naruchnik Dobri Praktiki za Us-toichivo Razvitiye v Turizma* [Online]. Available from: <https://eurekainstitute.eu/tourist/images/Inf-materials/Narachnik.pdf> (accessed March 2020).

Стефанов, Др. (2016) Състояние и проблеми пред хотелската недвижима собственост в България. *Търговският и туристическият бизнес в условия на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж*. Свищов: „Ценов“. 232-238.

(Stefanov, Dr. (2016) *Sŭstoyanie i problemi pred hotelskata nedvizhima sobstvenost v Bŭl-*

gariya. Tŭrgovskiyat i turisticheskiyat biznes v usloviya na inteligenent, ustoichiv i priobshtavasht rastezh. Svishtov: „Tsenov“. 232-238.

Христова, Н. (2018) *Административно-правен режим на националните паркове*. София: Дамян Яков.

(Hristova, N. (2018) *Administrativno-praven rezhim na natsionalnite parkove*. Sofiya: Damyan Yakov).

Mironova, N., Dimitrov, N., Tsenkov, Y. (2019) Entrepreneurial Model of Local Innovation Development in the European Union Economy. *Journal of Entrepreneurship Education. Volume 22, Special Issue 1 (Title: Entrepreneurship: Investment and Innovation)*. Available from: <https://www.abacademies.org/articles/entrepreneurial-model-of-local-innovation-development-in-the-european-union-economy-8051.html> (accessed March 2020).

Tsvetkova, S. (2019) Guidelines for the Stable Development of Public Bus Transport in the City of Sofia *E3S Web of Conferences; Les Ulis Vol. 101, Les Ulis: EDP Sciences. (2019)* DOI:10.1051/e3sconf/201910101003.

UNWTO (2018) *Sustainable Development of Tourism* [Online]. Available from: sdt.unwto.org/content/about-us-5 (accessed March 2020).

WTTC (2019) *Bulgaria 2019 Annual research: key highlights*.

Информация за контакти с автора

Assoc. Prof. Dr. Elenita Velikova
University of National and World Economy,
Department Economics of tourism
1700 Sofia, Student Town, UNWE, cab. 2136
E-mail: evelikova@unwe.bg, elenita@abv.bg